

Carl Cederström

ONS GELUKSIDEAAL

Een nieuwe blik op een versleten idee

th ten have

Inhoud

Inleiding	7
1 – In bed met Wilhelm Reich	25
2 – Gedwongen narcisme	59
3 – De gelukkige werknemer	83
4 – High worden van geluk	107
5 – Mannen plezieren	131
Conclusie: Geluk na Trump	147
<i>Noten</i>	157
<i>Verantwoording</i>	171
<i>Register van persoonsnamen</i>	173

In bed met Wilhelm Reich

Ik weet hoe hevig je je verzet tegen je eigen integriteit, de doodsangst die je overvalt als je wordt opgeroepen om je eigen authentieke aard te volgen. Ik wil dat je ophoudt om onder de menselijke maat te leven en dat je 'jezelf' wordt. 'Jezelf', zeg ik. Niet de krant die je leest, niet de mening van je vreselijke buurman, maar 'jezelf'.

Wilhelm Reich, *Rede an den kleinen Mann*¹

Kennismaking met Reich

Ik hoorde voor het eerst over de psychoanalyticus Wilhelm Reich (1897-1957) en zijn tragisch lot in de documentaire *The Century of the Self* van Adam Curtis. Of dat dacht ik. Ik zag de film een paar jaar geleden, bekeek hem opnieuw en gebruikte in mijn lessen enkele fragmenten om de dramatische verandering van de Amerikaanse cultuur in de jaren zestig te illustreren. Deze documentaire bevat mooie beeldende scènes van mensen die als gekken schreeuwen in slecht verlichte seminarruimtes, die vol matrassen liggen. Bij deze sessies gaf men deelnemers de opdracht om de niet-authentieke lagen van hun persoonlijkheid af te pellen. De gedachte daarbij was dat ze vrije mensen zouden worden als ze alle ruimte zouden geven aan hun ware innerlijke zelf. Hoewel Reich in 1957 overleed, een paar jaar voordat de *human potential movement* begon, speelde hij een belangrijke rol

bij het ontstaan van deze beweging. Hij was een belangrijke voorloper, een geestelijke inspirator. Net als de *human potential movement* was Reich optimistischer over de innerlijke potentie van de mens dan over de organisatie van de samenleving, die volgens hem een onderdrukkende rol speelde, waardoor mensen niet konden worden wat ze in werkelijkheid waren. Het verhaal van Reich, zoals verteld in de documentaire, was kort maar meeslepend. Hij begon als een veelgeprezen psychoanalyticus in het Wenen van de jaren twintig, maar werd al snel vogelvrij verklaard, niet alleen door psychoanalytische instituten uit de jaren dertig, maar ook door verschillende landen (vooral in Scandinavië). Uiteindelijk werd hij als oude man in de Verenigde Staten voor gek verklaard en gevangengezet voor het promoten en verkopen van een in eigen beheer geproduceerde orgonaccumulator, een levensgrote houten kist met metalen binnenkant, ontworpen om iemands orgastische vaardigheid te verbeteren. Het apparaat werd later geparodieerd en vereeuwigd als de Orgasmatron in Woody Allens film *Sleepers*.

Na verloop van tijd kwam ik erachter dat ik Reich niet voor het eerst was tegengekomen in de documentaire van Curtis. Ik kende hem al meer dan tien jaar en tamelijk intiem, namelijk via de muziek van Kate Bush en haar prachtige song 'Cloudbusting', die te vinden is op het album *Hounds of Love* uit 1985. Toen ik de videoclip onlangs weer eens zag, besepte ik dat hij volledig over Reich gaat en zijn tragisch lot beschrijft. Aan het begin zien we twee Sisyphusachtige figuren, gespeeld door Donald Sutherland (als Reich) en Kate Bush (als Reichs zoon), die een groot ingepakt voorwerp een heuvel op duwen. Zodra ze de top hebben bereikt, pakken ze het ding uit, vermoeid en gelukkig. Het blijkt een metalen constructie op wielen met handspaken, die eruitziet als een stuk luchtafweergeschut. Terwijl Reich het kanon op de hemel richt, kijkt zijn zoon vol ontzag toe. Tegen het

einde van zijn leven had Reich waandenkbeelden. Zo geloofde hij dat zijn zogenaamde ‘orgonkanon’ niet alleen het weer kon veranderen en regen kon produceren, maar de aarde ook zou kunnen verdedigen tegen mogelijke bedreigingen vanuit de ruimte. Hij stierf in de gevangenis op zestigjarige leeftijd.

Reich eindigde niet als waanzinnige, want hij heeft diepgaande invloed uitgeoefend op de manier waarop we tegenwoordig denken over geluk. Ik suggereer niet dat hij een geheel nieuwe opvatting van geluk verkondigde, die daarna het heersend sjabloon voor de westerse samenleving werd. Hij was echter wel de eerste die authenticiteit en seksueel genot in een samenhangend geluksbegrip bij elkaar bracht. Als zodanig speelde hij een cruciale rol bij de vorming van de geluksidealen die nu, ongeveer een eeuw later, in onze cultuur zijn geïntegreerd.

Wat Reich interessant maakt voor onze analyse, zijn niet alleen zijn theorieën, zoals die – vaak met de nodige woede – in zijn geschriften tot uitdrukking komen. Ik ben het met Philip Rieff eens als hij zegt dat het lezen van Reich is ‘als het bezoeken van een bijeenkomst van pacifisten: het maakt je een beetje bang om getuige te zijn van zoveel agressie van mannen die een einde willen maken aan agressie’.² Reichs teksten, vooral in zijn latere werk, zijn hyperbolisch en bijtend, zoals wanneer hij schrijft: ‘Ik wil dat je ophoudt om onder de menselijke maat te leven en dat je “jezelf” wordt’ – wat nog eens herhaald wordt: “‘Jezelf”, zeg ik’ (zie bovenstaand citaat). Deze teksten zijn, zo geef ik toe, niet echt prettig om te lezen. Ik tref er ook geen duidelijke tekenen van genialiteit in aan, wat veel anderen in hem meenden te zien. Maar dat maakt Reich niet minder interessant. Wat zo fascinerend aan hem is, is zijn onverschrokken vermogen om op de juiste plaats en de juiste tijd te zijn, waardoor hij kon aanhaken bij cruciale historische momenten – of op de ver-

keerde plaats en op de verkeerde tijd, afhankelijk van je standpunt. Want het blijft een feit dat Reich erbij was, eerst in Wenen, toen Freud en zijn collega's de basis legden voor wat een bijzonder invloedrijke visie op de menselijke psyche zou worden. Reich werkte in een kliniek in Wenen waar de psychoanalyse voor het eerst kosteloos beschikbaar werd gesteld aan gewone mensen. Reich was er ook bij, zij het als schaduw, toen grote delen van de Amerikaanse jeugd de straat (of de velden) op gingen om te rebelleren tegen de oude burgerlijke wereld van het conformisme, en een begin maakten met wat bekend zou worden als de seksuele revolutie. Het feit dat Reich in zijn laatste jaren conservatief werd en op de Republikeinen stemde, was slechts een van vele ironieën die een belangrijke rode draad in zijn leven vormden.

Na zijn dood werd Reich de belichaming van een bepaald ideaal, het ideaal van een streven naar geluk voorbij de repressie. Toen de tijd van conformisme ten einde kwam aan het einde van de jaren zestig en de mensen niet langer werden gedwongen om voorbestemde rollen op zich te nemen, werd Reich de cultfiguur waar velen naar zochten. Zijn boeken waren vanaf de jaren veertig gelezen door nieuwe generaties jonge Amerikaanse bohemiens. Hij was een symboolfiguur voor subversieve geesten als William Burroughs, Fritz Perls en Paul Goodman. In een tijd die bepaald werd door sociale onrust, politiek experiment en existentiële verwarring was Reich een krachtig symbool van hoop en transformatie.

Jonge vrouwen wilden niet langer zijn zoals hun moeder, die het imago had van een keurig georganiseerde maar oneindig trieste huisvrouw. En jonge mannen wilden zeker niet in de voetsporen treden van hun vader, die geestdodend werk deed in een grote onderneming en 's avonds laat thuiskwam om smakeloos voedsel te eten en voor de televisie te zitten – en dat dag in dag uit, totdat hij er door een hartaanval dood bij neerviel.

In Jack Kerouacs semi-biografische roman *The Dharma Bums* uit 1958, droomt het personage Japhy Rider (gebaseerd op de dichter Gary Snyder) van een revolutie tegen dit eentonige bestaan. In zijn visioen ziet hij allerlei opvallende personages, van rugzakzwerfers en jonge Amerikanen tot dharmatuig en zengekken.

Ze weigerden te gehoorzamen aan de algemene eis om producten te consumeren en te werken voor het voorrecht om te consumeren, al die rotzooi die ze eigenlijk niet wilden, zoals koelkasten, televisies, auto's, in ieder geval nieuwe luxe auto's, bepaalde haaroliën en deodorants en andere rotzooi die je uiteindelijk toch altijd een week later bij de vuilnis ziet staan, iedereen gevangen in een systeem van werken, produceren, consumeren, werken, produceren, consumeren.³

Het was in dit culturele klimaat dat Reichs ideeën aanspraken. Hij had een gelukstheorie ontwikkeld die in de decennia na zijn dood naadloos in onze cultuur werd ingepast. Het geluk zien als een streven naar authenticiteit, gericht op een leven vol plezier en genot, is vandaag niet meer controversieel. Het is de norm geworden. Geluk is nu een individuele bezigheid – een keuze.

Toch is dat niet hoe men geluk zag in de jaren daarvoor. Toen Reich in de jaren twintig als Oostenrijks psychoanalyticus zijn visie op geluk ontwikkelde, waarbij hij stelde dat de mens seksueel moest worden bevrijd, stuitte hij op grote weerstand. Hij heeft deze worsteling later beschreven in een klein boos boekje getiteld *Rede an den kleinen Mann*. Hij schreef het in 1945. 'Vijfentwintig jaar lang heb ik gesproken en geschreven ter verdediging van jouw recht op geluk in deze wereld, en al die tijd veroordeelde ik je onvermogen om te nemen wat je toekomt', zo schrijft hij. Volgens Reich zijn we onze eigen meester en kunnen we doen wat we willen

met ons leven. ‘Niemand is schuldig aan je slavernij dan jij alleen. *Niemand anders, zeg ik.*’⁴ Op het moment dat hij dit schreef waren het zoeken naar zekerheid en het je conformeren aan de samenleving nog steeds de culturele norm. Een gelukkig en goed leven werd geassocieerd met materieel comfort, psychologische geborgenheid en een stabiel gezinsleven. Volgens historicus Jackson Lears was ‘het advies van *Good Housekeeping* en soortgelijke tijdschriften: “Wees niet bang om je te conformeren”, of om je kinderen daartoe aan te moedigen. Het gezin was een fabriek die “goed aanpaste” volwassenen produceerde.’⁵

Men diende het geluk te zoeken in de veilige ruimte van het gezin. Dat was ook de ervaring van Alexis de Tocqueville tijdens zijn reizen door Amerika in de jaren 1830. In *Democracy in America* merkte hij op:

Wanneer de Amerikaan van de onrust van het openbare leven terugkeert in de schoot van zijn gezin, treft hij daar een beeld aan van orde en rust. Zijn genoegens zijn daar eenvoudig en natuurlijk, zijn vreugden onschuldig en kalm; en omdat hij vindt dat een ordentelijk leven het zekerste pad naar geluk is, tracht hij zonder problemen om zijn meningen en zijn voorkeuren te matigen.⁶

Reich beschouwde het gezin daarentegen als een ‘fabriek voor autoritaire ideologieën’.⁷ Hij zag de emotionele banden tussen familieleden als een ziekte – hij noemde het *familitis*. Veiligheid en comfort waren geen poorten naar het geluk, maar barrières. ‘Je pleit voor geluk in het leven, maar veiligheid is je meer waard, zelfs als het je je rug kost of je hele leven verziekt.’⁸

Mensen waren niet alleen verslaafd aan het comfort van het gezinsleven, maar ook slaaf van het consumptief kapitalisme. Omdat ze een authentiek bestaan vol individuele vrij-

heid en seksueel geluk niet aandurfd, verspilden ze hun tijd door geestdodende televisieshows te kijken en lieten ze zich hersenspoelen door radiospotjes. ‘Je luistert naar commercials op de radio, advertenties voor laxeermiddelen, tandpasta, schoensmeer, deodorants, en ga zo maar door.’⁹ Volgens Reich was de kleine man het geluk niet waard, want om gelukkig te zijn moest je gelukkig *willen* zijn. ‘Begrijp je nu waarom het geluk je ontglipt? *Voor geluk moet je werken, je moet het verdienen.* Maar jij wilt het alleen maar consumeren. Het ontglipt je omdat het niet door jou geconsumeerd wil worden.’¹⁰

Nu, meer dan een halve eeuw later, horen we de echo van Reichs woorden in allerlei lifestyletijdschriften en zelfhulpboeken, ja, zelfs in de politiek en het bedrijfsleven. Freuds pessimistische visie op menselijk geluk is echter volledig uit de mode. Hoewel Freud aantoonbaar nog steeds de meest gerespecteerde van de twee is, lijkt het erop dat Reich het laatste woord heeft gekregen, tenminste voor zover het de vraag betreft hoe het geluk vorm heeft gekregen in onze huidige cultuur. Freud en Reich belichamen twee tegenstrijdige visies op geluk – zo tegenstrijdig dat, zoals we zullen zien, de twee mannen op den duur besloten om niet meer met elkaar te praten.¹¹

Reich ontmoet Freud

Wilhelm Reich arriveerde in Wenen in de zomer van 1918, een aantal maanden voor het einde van de Eerste Wereldoorlog. Hij was 21 jaar en een opvallend knappe jongeman met donkere, doordringende ogen. De oorlog had hem berooid achtergelaten en hij bezat geen andere kledingstukken dan zijn sjofele militaire uniform. In autobiografische teksten, uitgegeven onder de titel *Leidenschaft der Jugend*, be-

schreef Reich hoe hij twee jaar lang leefde van havermout en gedroogd fruit. In een van zijn dagboeknotities zegt hij droogjes: 'Ik zit in mijn kamer met handschoenen en een bontjas aan, en verdiep me in de scheikunde.'¹²

Na een korte periode waarin hij rechten studeerde, een studie die hij 'saai en oppervlakkig' vond,¹³ stapte Reich over naar de studie geneeskunde, waar hij niet veel enthousiaster van werd. In het curriculum ontbrak seksuologie, een ommissie die Reich en sommigen van zijn medestudenten onaanvaardbaar vonden.

Hoewel Wenen een traditionele burgerlijke stad was met een zekere voorliefde voor sentimentaliteit, was het ook een centrum van nieuwe provocerende ideeën, of het nu filosofie, kunst of muziek betrof. In een poging om zich daarmee te verbinden – en dan vooral met de studie van de seksualiteit en het libido – zetten Reich en zijn medestudenten een seminargroep op. Het duurde meer dan een jaar voordat ze de moed hadden om advies in te winnen bij Sigmund Freud.

'Ik kwam met de nodige schroom binnen,' merkte Reich later op, 'maar vertrok met een plezierig en aangenaam gevoel.'¹⁴ Freud bleek een zorgzame en bereidwillige mentor. Hij bood de jonge mannen een selectie van zijn eigen boeken aan. Voor Reich werd dit het begin van een intellectuele relatie die veertien jaar zou duren, maar zou eindigen 'in bittere teleurstelling'.¹⁵

Wat begon als intensieve samenwerking met Freud, die Reich zag als een van zijn meest begaafde leerlingen, eindigde aan het begin van de jaren dertig in een bitter gevecht over politiek en de structuur van het gezin. Aan de basis van het conflict lagen naar mijn mening twee tegenstrijdige visies op geluk. Reich geloofde sterk in een revolutionaire politiek, die alleen te verwezenlijken was als mensen seksueel bevrijd zouden worden. Voor die bevrijding was het nodig om het gezin te ontmantelen, zo voerde hij aan. Het gezin beperkte

de vrijheid van de gezinsleden en maakte hen doodongelukkig. Kinderen werden gedwongen om te gehoorzamen, met als gevolg dat ze zich ellendig gingen voelen en passief werden. Dat was ook het probleem van de massa. Zoals hij schreef in *The Function of the Orgasm*: 'De structurering van de massa die blindelings gehoorzaamt aan autoriteiten ontstaat niet door natuurlijke vaderliefde, maar in het autoritaire gezin. De onderdrukking van seksualiteit bij kleine kinderen en adolescenten is het belangrijkste middel om die gehoorzaamheid tot stand te brengen.'¹⁶ In heel Reichs oeuvre vinden we het romantische idee van wat hij afwisselend 'natuurlijk geluk' en 'seksueel geluk' noemt. Dit ideaal was voor hem het tegenovergestelde van onderdrukking, gehoorzaamheid en autoritair gedrag. Freud stond sceptischer tegenover deze vorm van geluk. Hoewel hij het met Reich eens was dat seksuele repressie een probleem vormde in de tijd waarin ze leefden, zag hij seksuele bevrijding niet als een natuurlijke route naar geluk. In een van zijn latere werken, *Das Unbehagen in der Kultur*, suggereerde Freud dat, hoewel alle mensen het geluk nastreven, we niet allemaal zijn voorbestemd om het te vinden.¹⁷

Vele jaren later, vlak voor zijn dood, gaf Reich een interview waarin hij sprak over zijn relatie met Freud. 'Zou u naar deze foto van Freud willen kijken', vroeg Reich aan de interviewer: 'Ik weet niet of u ziet wat die foto zegt. Ik heb het in elk geval niet gezien toen ik deze foto in 1925 van hem ontving. Kunt u zien wat die foto zegt?'

De interviewer pakte de foto, keek en antwoordde aarzelend dat er, nou ja, wel iets te zien was. 'Het is een heel trieste uitdrukking,' merkte Reich op, 'echte wanhoop.'¹⁸

Volgens Reich was Freud een hoopvolle en sterke man toen ze elkaar voor het eerst ontmoetten. Maar dat veranderde rond het midden van de jaren twintig. Freud kreeg kanker en verloor zijn gedrevenheid. 'Volgens mijn onderzoek', zo ver-

volgde Reich, 'is een ziekte als kanker het gevolg van emotionele berusting.'¹⁹

Reich suggereerde dat Freud kanker had gekregen omdat hij seksueel niet tevreden was. 'Ik denk niet dat hij gelukkig was', legde Reich uit. 'Hij had een heel kalm, rustig en fatsoenlijk gezinsleven ... maar er is weinig twijfel aan dat hij seksueel gezien erg ontevreden was.'²⁰

Deze woorden zijn een ongecensureerde uitdrukking van Reichs moralistisch geluksideaal. Geluk stond voor hem gelijk aan het vermogen om seksuele bevrediging te vinden. Het impliceerde het bereiken van een staat van perfecte harmonie, waarin men een volledige eenheid met zichzelf ervoer. Seksuele onvrede was een indicatie van ziekte, die tot uiting kon komen in allerlei vormen van perversie, berusting of, zoals in het geval van Freud, een dodelijke ziekte als kanker. Hieruit blijkt hoezeer Reich, bij het formuleren van zijn geluksideaal, putte uit een bijna gelukzalig beeld van het goede (seksuele bevrijding, authenticiteit, potentie, enz.). Hij zette dat af tegen een gruwelijk beeld van verval (perversie, kanker, berusting, enz.). Zoals we zullen zien beperkte Reich dat ideaal niet tot het domein van het individuele leven. Toen hij in de tweede helft van de jaren twintig politieker ging denken, zou dit geluksideaal zijn hele visie op de maatschappij beïnvloeden – een visie die later door vele anderen zou worden gedeeld.

Het ontstaan van een seksuele revolutie

Het leven van Reich was in vele opzichten anders dan dat van Freud. Zijn verhaal begint in 1897, vier decennia na de geboorte van Freud, in een kleine boerderij in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk, in een plaatsje dat nu bij Oekraïne hoort. In de autobiografische verzamelbundel *Leidenschaft*

der Jugend beschrijft Reich een wat vreemd huishouden, vol seksuele intriges. Op vierjarige leeftijd zag hij heimelijk hoe het dienstmeisje seks had met de koetsier. Reich beschreef later dat deze ervaring bij hem ‘bijzonder sterke erotische gevoelens’ losmaakte. Een jaar later, op zijn vijfde, masturbeerde Reich het kindermisje van zijn jongere broer. ‘Ik klom boven op haar’, zegt Reich, ‘tilde haar rok op en zocht koortsachtig haar geslachtsdelen (kennelijk tot haar genot).²¹ Weer een paar jaar later, op elfjarige leeftijd, verloor hij zijn maagdelijkheid door toedoen van de kokkin. En tijdens het grootste deel van zijn jeugd bevredigde hij het paard van de familie met een rijzweep.²²

Toen hij tien was, ontdekte Reich dat zijn moeder een affaire had met zijn privéleraar. Hij stond bij de deur, luisterde terwijl ze de liefde bedreven en speelde met de gedachte om de kamer binnen te stormen en zijn moeder te chanteren door te zeggen dat hij het aan zijn vader zou vertellen, tenzij ze ermee instemde om seks met hem te hebben.

Maar zover kwam het nooit, omdat zijn vader er zelf al achter kwam. Uit angst voor zijn wraak probeerde zijn moeder zelfmoord te plegen door een fles schoonmaakmiddel op te drinken. Ze werd gered door haar man, maar na nog twee pogingen slaagde ze er alsnog in om zichzelf van het leven te beroven. Reich was toen dertien jaar.

Na een aantal ongelukkige jaren stierf ook Reichs vader. Zo kreeg Wilhelm op zeventienjarige leeftijd de verantwoordelijkheid voor een grote boerderij en zijn jongere broer.

Het lijkt een passende jeugd voor iemand die later het synoniem zou worden van de seksuele revolutie. Maar we moeten het leven van een auteur niet te snel vereenzelvigen met zijn werk. Misschien is het mogelijk om het omgekeerde te doen, zoals Susan Sontag voorstelde in een inleiding op Walter Benjamins *Einbahnstrasse*: ‘We kunnen het leven niet gebruiken om het werk te interpreteren. Maar we kun-

nen het werk wel gebruiken om het leven te interpreteren.²³

Hoe dan ook, na deze jeugdherinneringen en een paar jaar oorlogservaring aan het front kwam Wilhelm Reich in 1918 in Wenen aan om daar te studeren aan de universiteit. In het jaar daarna kreeg hij, nadat hij Freud had leren kennen, voor het eerst de kans om zijn eigen psychoanalytisch onderzoek te presenteren. Er was een kleine selecte groep analisten aanwezig, die naar de jonge Reich was komen luisteren. Duidelijk nerveus presenteerde Reich een paper over *Peer Gynt*, waarin hij betoogde dat Gynt leed aan narcisme en grootheidswaan, veroorzaakt door libidineuze conflicten. De analyse maakte grote indruk op het publiek en Wilhelm Reich werd aanvaard als het jongste lid van de kring rond Freud, de Wiener Psychoanalytische Vereinigung.²⁴ Wat men toen nog niet wist was dat Reich zich sterk identificeerde met Peer Gynt en dat ook hij aanvallen had van narcistische grootheidswaan.²⁵ Maar het duurde niet lang voor ze daarachter kwamen.

Reichs jeugdige fascinatie voor seksualiteit was niet minder geworden. Toen hij zijn praktijk begon, kreeg hij ongekende mogelijkheden om de zaak te onderzoeken, niet alleen in theorie, maar ook in de praktijk. Als student had hij niet veel succes gehad bij de vrouwen. Hij voelde zich niet op zijn gemak in plaatselijke danszalen en koesterde rancune tegenover vrouwen die hem hadden afgewezen. Maar toen hij een vooraanstaand analist werd, veranderde dat. Het gaf hem niet alleen een statusgevoel, maar hij bevond zich nu ook in een andere positie, die hem ongetwijfeld beter beviel dan de danszalen.²⁶ Tijdens de analyse kreeg hij de onverdeelde aandacht waar hij naar verlangde.

Het was dan ook niet verrassend dat hij zijn eerste vrouw ontmoette bij een analyse. Zijn collega's reageerden verontwaardigd. Met je patiënten slapen was – en is – een van de grootste taboes in het vak. Maar Reich verdedigde zijn han-

delwijze. Hij had niet *tijdens* de analyse met haar geslapen, zo beweerde hij, maar pas *nadat* die was voltooid, waarop ze eindelijk haar ware zelf was geworden.²⁷ Te midden van alle protesten verdedigde Freud zijn jonge discipel.

Aan het begin van de jaren twintig had Reich geen interesse getoond voor politiek. Hij stond onder financiële druk en moest om zichzelf te onderhouden lange uren maken, waarbij hij vooral studenten begeleidde. Maar halverwege de jaren twintig, toen zijn levensomstandigheden verbeterden, ontwaakte zijn belangstelling voor politiek. Hij sloot zich aan bij de Duitse jeugdbeweging Der Wandervogel, waar hij socialisten, pacifisten en seksuele libertariërs ontmoette. Geïnspireerd door de anarchist Gustav Landauer kwamen deze jonge vrijheidsminnaars in opstand tegen allerlei vormen van autoriteit. Ze keken met minachting naar de burgerlijke levensstijl van hun ouders en zochten vrijheid in de bergen, die de natuurlijke bestemming van hun excursies waren.²⁸

Met zijn benoeming in de pas geopende kliniek die bekendstond als het Ambulatorium, op een steenworp afstand van het algemene ziekenhuis van Wenen, kon Reich zijn groeiende belangstelling voor politiek combineren met psychoanalyse. Tot dan toe was de psychoanalyse een praktijk voor een select aantal mensen geweest. Het was een dure behandeling. Weinigen konden het zich veroorloven. Maar toen deze kliniek haar deuren opende, werd de psychoanalyse kosteloos toegankelijk voor iedereen. De enige vereiste was de bereidheid om je geheimen prijs te geven. Deze plek paste perfect bij Reich. Tijdens zijn dienstverband in het Ambulatorium ontmoette hij meer dan zeventig patiënten. Ze kwamen uit allerlei milieus. Hij behandelde fabrieksarbeiders, kantoorpersoneel, studenten en boeren.

Reich maakte goed gebruik van deze gelegenheid. Nieuwsgierig om meer te leren over het seksuele leven van mensen,

begon hij hun verhalen te verzamelen. In 1924, toen hij afdelingshoofd werd, kreeg hij ook toegang tot de bestanden van andere analisten. In het jaar daarop publiceerde hij zijn eerste boek, *Der triebhafte Charakter*, gebaseerd op verhalen die hij had verzameld in het Ambulatorium. Reich was vooral geïnteresseerd in wat hij impulsieve karakters noemde – patiënten die in zijn woorden ‘iets extra’s hadden wat eenvoudige neurotici missen’. Hij probeerde de motieven te begrijpen van mensen die zichzelf wilden castreren, zoals ‘de impulsief gedreven vrouwelijke patiënt die bij masturbatie alleen een orgasme kan krijgen als ze overvloedig bloedt uit haar vagina, en die haar baarmoederhals ernstig verwondt met het handvat van een mes, wat uiteindelijk resulteert in een baarmoederverzakking’.²⁹

Wat een impulsief karakter typeert, zo beweerde Reich, was de ongezonde seksuele aard, veroorzaakt door een ontoereikende seksuele opvoeding. Als deze mensen ouder worden, missen ze het vermogen om zich te verhouden tot hun seksualiteit. ‘Noch masturbatie, noch geslachtsgemeenschap’, schreef Reich, ‘kan verlichting schenken, want de hele libidineuze organisatie is in het ongereede geraakt door teleurstelling en schuldgevoelens.’³⁰

Op basis van de uitgebreide gegevens die hij had verzameld, dacht Reich het antwoord te hebben gevonden op de vraag waarom zoveel mensen aan neuroses leden. Het had volgens hem te maken met het onvermogen om een volledig orgasme te bereiken. Een aantal jaar later vat hij zijn bevindingen samen in *Die Funktion des Orgasmus*: ‘Onder de honderden gevallen die ik in de loop van meerdere jaren van uitgebreide en intensieve werkzaamheid heb geobserveerd en behandeld, was er geen vrouw die geen vaginale of gastrische stoornis had. En ook ongeveer 60 tot 70 procent van de mannelijke patiënten had uitgesproken genitale stoornissen.’³¹

Omdat hij ervan overtuigd was dat hij het fundamentele probleem van de psychoanalyse had opgelost, werd Reich steeds radicaler in zijn analyse. Een vrouw met een seksloze relatie werd door Reich gevraagd een seksuele relatie aan te gaan met een jongere man.³² Zijn criterium voor een succesvolle therapie werd het vermogen van de patiënt om een orgasme te krijgen. Reich noemde dat 'orgastische potentie'. Hij vergeleek de mens met een ui. De rol van de analist was om patiënten te helpen om de lagen af te pellen en het karakterpantser te breken. Verborgen onder al die lagen bevond zich een in wezen goed en liefdevol mens, aldus Reich. Het doel van de analyse was om de patiënt te bevrijden van dit karakterpantser. Zoals Reich schrijft:

Dit karakterologisch pantser vormt de basis voor afzondering, behoefte, verlangen naar autoriteit, angst voor verantwoordelijkheid, mystiek verlangen, seksuele problemen, neurotische en machteloze opstandigheid, evenals pathologische tolerantie. De mens is vervreemd van het leven en staat daar vijandig tegenover. Die vervreemding is niet van biologische, maar van een sociaal-economische oorsprong, want ze komt niet voor in de stadia van de menselijke geschiedenis die voorafgaan aan de ontwikkeling van het patriarchaat.³³

Reich ontwikkelde zijn ideeën in een tijd die werd bepaald door wetenschappelijke nieuwsgierigheid en experiment. Maar toen hij vrijwel alle vormen van psychisch lijden begon toe te schrijven aan het onvermogen om een volledig orgasme te bereiken, voelden zijn collega-analisten in Wenen zich steeds ongemakkelijker. Halverwege de jaren twintig werd Reich nog beschouwd als een van de belangrijkste analisten van het land. Maar rond deze tijd, waarin zijn opvattingen steeds radicaler werden, groeide het aantal critici. Een van Freuds leerlingen, Richard Sterba, beschuldigde Reich

van seksueel narcisme. Een andere invloedrijke analist, Paul Federm, vond hem agressief en paranoïde. Weer andere collega's noemden hem een orgasmefanaticus.³⁴

Driftverzaking of totaal orgasme

Freuds essay *Die Zukunft einer Illusion* uit 1927 kan worden gezien als een directe reactie op Reichs romantische visie dat de mens een inherent goed wezen is. In dit pessimistisch geschrift beschrijft Freud de mens als een destructief wezen met antisociale en anticulturele neigingen.³⁵ Daarom moet elke beschaving gebaseerd zijn 'op dwang en driftverzaking'.³⁶ Freud had niet alleen bezwaar tegen Reichs positieve mensbeeld, maar formuleerde ook een eigen visie die tamelijk autoritair was. Volgens hem zou de massa zonder een zekere dwang en repressie onhanteerbaar zijn. 'Want de massa is lui en verstoken van inzicht ... en niet bereid tot verzaking van instinctief gedrag. Ze kan niet met argumenten worden overtuigd van de onvermijdelijkheid daarvan.'³⁷ En Freud vervolgde op een elitaire toon: 'Afzien van de beheersing van de massa door een minderheid is net zo onmogelijk als het afzien van dwang bij de opbouw van een beschaving.'³⁸

Toen Freud deze woorden in 1927 schreef, begon zijn relatie met Reich al te verslechteren. Ondertussen werd het politieke engagement van Reich steeds sterker. Hij las Karl Marx en meende dat diens werk even revolutionair was voor de economie als Freuds werk voor de psychiatrie. Kort daarna las hij Engels, Trotski en Lenin. Zijn politieke bevologenheid ontwaakte toen hij zich in 1927 bij de medische vleugel van de Oostenrijkse Communistische Partij voegde. Vanaf nu zag hij het als zijn taak om marxisme te combineren met psychoanalyse.

Volgens Reich was de massa ten diepste goed en potentieel

bevrijdend. Hij zag haar niet als lui en onwetend, zoals Freud. De massa werd volgens Reich pas gevaarlijk als ze werd onderdrukt. Als de mensen zouden kunnen leren hoe ze een volledig orgasme konden bereiken en hoe ze gelukkig en authentiek konden leven, zouden ze van nature organisch en liefdevol samenleven. Vanuit die saamhorigheid zou in de ogen van Reich een seksueel utopia ontstaan.

Maar Freud geloofde niet in de verlossing van de mensheid,³⁹ vooral niet door de omverwerping van de oude onderdrukkende orde en de vervanging ervan door een nieuw seksueel utopia. Voor hem waren dat waanbeelden. Het liet zien dat Reich een fundamenteel inzicht van de psychoanalyse niet vatte, namelijk dat de mens inherent agressieve driften bezit en als onbewust wezen 'geen meester is in zijn eigen huis'.⁴⁰ Daarom kon er volgens Freud geen utopische samenleving ontstaan door seksuele bevrijding.

Hun onenigheid op dit punt bleek onoverkomelijk. Reich meende dat de ellendige staat van de mens hem van buitenaf was opgedrongen, door een autoritaire en paternalistische samenleving. Freud zag de repressieve samenleving echter als een onvermijdelijke voorwaarde om mens te zijn. Ze ontmoetten elkaar voor de laatste keer in 1930, in Freuds villa aan het meer. Reich beweerde later: 'Freud [kon] me niet volgen. Het was niet de karakteranalytische methode, het was de seksuele revolutie die hem dwarszat.'⁴¹ Naar mijn idee had Freud vooral moeite met Reichs visie op collectief geluk, dat hij zag als de logische conclusie van zijn seksuele revolutie. Dit was Reichs geluksideaal.

De korte en vaak beleefde correspondentie tussen Reich en Freud, die plaatsvond van 1924 tot 1939, onthult weinig over hun tegenstrijdige visie op geluk. Een betere plek om te zoeken is Freuds studie *Das Unbehagen in der Kultur*. In een brief aan zijn vriendin Lou Andreas-Salomé noemt Freud het boek een 'onderzoek naar geluk'.⁴² Hij heeft zelfs overwogen

om het *Das Unglück in der Kultur* te noemen. Maar later verving hij 'Unglück' door het meer suggestieve woord 'Unbehagen', dat moeilijk te vertalen is in het Engels. Freud zelf suggereerde *Man's Discomfort in Civilization*,⁴³ maar zijn vertaler Joan Riviere besloot anders.

Reich beweerde later dat Freud het boek geschreven had als een reactie op zijn opvattingen. Meer specifiek: als een reactie op een paper dat hij in 1928 bij Freud thuis had gepresenteerd, getiteld 'Die Prophylaxis der Neurosen'.⁴⁴ De paper was niet goed gevallen bij Freud en zijn collega's uit de Weense kring. Reich herinnerde zich de 'kille atmosfeer' van deze bijeenkomst bij Freud thuis. De discussies werden steeds bijtender en Freud had moeite om zijn goede humeur te behouden. Het was nu voor iedereen duidelijk – ook voor Reich zelf – dat Freud hem lastig vond en er moeite mee had om met hem om te gaan. Zoals Reich later opmerkte: 'Ik was degene die "unbehaglich in der Kultur" was.'⁴⁵

Doel en intentie van het menselijk bestaan is geluk, aldus Freud aan het begin van *Das Unbehagen in der Kultur*. Mensen streven geluk na en proberen dat vast te houden.⁴⁶ Ze nemen hun toevlucht tot het 'programma van het genotsprincipe', waarmee ze plezier willen maximaliseren en pijn willen minimaliseren. Maar ook dat is problematisch:

Men is geneigd om te stellen dat het streven van de mens om 'gelukkig' te zijn niet is inbegrepen in het plan van de 'schepping'. Wat we geluk in engere zin noemen, is het gevolg van een (meestal plotselinge) bevrediging van behoeften die in hoge mate opgekropt zijn. Vanuit de aard van de zaak is het alleen mogelijk als een episodisch verschijnsel.⁴⁷

Hier zien we duidelijk het verschil tussen Freud en Reich. De aard van het geluk is volgens Freud episodisch. Het doet zich alleen voor als onze opgekropte behoeften worden bevre-

digd. Voor Reich daarentegen is geluk een blijvende toestand waarin onze behoeften constant bevrediging vinden. In een dergelijke toestand is de mens in staat om autonomie en seksuele onafhankelijkheid te bereiken. Seksualiteit moest volgens hem vrij en natuurlijk zijn, volledig bevrijd van interne en externe restricties. De enige manier om een gelukkig en tevreden mens te zijn was door allereerst seksuele bevrediging te vinden.

Freud had minstens twee bezwaren tegen deze stellingname. Ten eerste kan het genotsprincipe niet onbepert worden verlengd. Na een tijdje 'produceert het niet meer dan een gevoel van milde tevredenheid', omdat 'we zo zijn gemaakt dat we alleen intensief kunnen genieten door een contrast en heel weinig door een stand van zaken'.⁴⁸ Als het contrast verdwijnt, verdwijnt ook het plezier. Ten tweede heeft het nagen van genot zonder verzaking een averechtse uitwerking: 'De onbeperkte bevrediging van elke behoefte presenteert zichzelf als de meest aanlokkelijke manier van leven, maar het betekent genot verkiezen boven behoedzaamheid, wat al snel zijn eigen bestraffing met zich meebrengt'.⁴⁹ Het volgen van het genotsprincipe zal dan ook niet leiden tot blijvend geluk. Het zal ofwel leiden tot een milde tevredenheid, die in de loop van de tijd afzwakt en steeds oninteressanter wordt, tot op het punt waarop de zintuiglijke lustgevoelens uiteindelijk volledig verdwijnen. Of het zal leiden tot gevoelens van ontevredenheid, die net zo pijnlijk zullen zijn als de voldoening aangenaam was.

Bij de keuze tussen beide strategieën zijn mensen beter af als ze vermijden wat hen ongelukkig of ontevreden maakt. Daarmee vermijden ze immers ook het lijden dat volgt op het genieten. Geluksmomenten zijn schaars, maar ongelukkige momenten niet. Die zijn overal te vinden als gevolg van de superieure kracht van de natuur, die ons op elk gewenst moment kan wegvagen. Het is een gevolg van ons eigen lichaam,

dat zelden werkt zoals we willen en het uiteindelijk begeeft. Het is een gevolg van de relaties die we hebben met andere mensen, of het nu gaat om familie, de staat of de samenleving.

Ongelukkig zijn is gewoon en natuurlijk, aldus Freud. Maar het is iets wat we niet onder ogen willen zien. Daarom schrijven we ongelukkige gevoelens toe aan externe oorzaken, zoals de repressieve aard van de beschaving. We proberen onszelf ervan te overtuigen dat ‘vooral de beschaving verantwoordelijk is voor onze ellende en dat we veel gelukkiger zouden zijn als we die konden verlaten en konden terugkeren naar primitieve omstandigheden’.⁵⁰ Om aan dat ideaal te kunnen vasthouden beschuldigen we de beschaving ervan dat ze ons berooft van onze genoegens. Regels en beperkingen hebben ons afgesneden van wat we het liefste willen en waarvan we genieten. Voor Freud was dit een projectie waarmee mensen het pijnlijk besef trachten te verhullen dat we nooit perfect zullen zijn afgestemd op wat we verlangen.

Het zal duidelijk zijn dat Reich niet blij was met wat Freud te zeggen had in *Das Unbehagen in der Kultur*. Het was het absolute tegendeel van vrijwel alles wat hij dacht over menselijk geluk, seksuele bevrediging en een gezonde samenleving. Volgens Reich was *Das Unbehagen in der Kultur* tekenend voor Freuds berusting, waardoor hij kanker had gekregen.

Hoewel geluk in het werk van Freud geen centrale rol speelt tot de publicatie van *Das Unbehagen in der Kultur*, komen we het thema op verschillende plaatsen in zijn werk tegen, waaronder een van zijn vroegste werken, *Studien über Hysterie*. Het werd gepubliceerd in 1895, toen Freud achter in de dertig was. Aan het einde van het boek legt Freud uit dat het een van de belangrijkste taken van een psychoanalyticus is om de patiënt te helpen zich te wapenen tegen het gevoel ongelukkig te zijn. Als patiënten hem vroegen hoe analyse daarbij kon helpen, antwoordde Freud dat ‘er veel gewonnen zou zijn als we erin zouden slagen om uw hysterische

misère om te buigen tot een gewoon gevoel van ongelukkig zijn'.⁵¹ Het lijkt er dus op dat Freud niet anders is gaan denken over geluk door zijn eigen fysieke kwaal, zoals Reich beweerde, maar dat hij nooit hoge verwachtingen heeft gehad van geluk. Of zoals Philip Rieff opmerkte: 'Freud begon aan een bescheiden experiment: zijn leer beloofde de mens niet meer geluk, maar minder misère.'⁵²

Neergang en val

In de tijd dat *Das Unbehagen in der Kultur* verscheen had Reich gebroken met zijn familie. Hij was verhuisd naar Berlijn, waar hij zich bij de Communistische Partij had gevoegd. Berlijn bood hem een frisse start en een nieuw publiek, dat veel ontvankelijker leek voor zijn boodschap dan de mensen in Oostenrijk. Maar lang duurde dat niet. Toen Hitler in 1933 de macht greep, vreesde Reich voor zijn leven en vluchtte terug naar Oostenrijk. Kort nadat hij was vertrokken, werd zijn werk publiekelijk verbrand samen met dat van andere Joodse auteurs, waaronder Freud.

De volgende zes jaar, van 1933 tot het uitbreken van de oorlog in 1939, bracht Reich door in Scandinavië. Hij ging eerst naar Denemarken, waar hij *Massenpsychologie des Faschismus* publiceerde, een poging om de marxistische theorie te verbinden met de psychoanalyse. Hij was teruggekeerd naar de kwestie van de massa. In tegenstelling tot Freud vond Reich de massa niet inherent gevaarlijk. Mensen werden gevaarlijk doordat ze werden afgesneden van hun ware aard en bang waren voor hun eigen seksualiteit. 'Een mens die is opgegroeid onder gezag en daaraan is gebonden, heeft geen kennis van de natuurlijke wet van zelfregulering', schreef Reich. 'Hij heeft geen zelfvertrouwen. Hij is bang voor zijn seksualiteit omdat hij nooit heeft geleerd om die op een na-

tuurlijke manier te uiten. Daarom wijst hij alle verantwoordelijkheid voor zijn daden en beslissingen af, en wil hij richting en leiding.⁵³ Het fascisme kwam op omdat de mensen geen gevoel van eigenwaarde meer hadden. ‘De fascistische mentaliteit is de mentaliteit van de “kleine man”, die tot slaaf is geworden en naar autoriteit hunkert en tegelijkertijd rebels is.’⁵⁴

Reich was naar Denemarken gekomen om daar te werken als leraar. Aanvankelijk leek hij er de invloed te hebben die hij zocht, maar dat was van korte duur. Toen een van zijn volgelingen zich op basis van zijn sekspolitieke agenda verkiesbaar stelde voor de Deense Rijksdag, werd Reich een controversiële figuur. Zijn ideeën zouden de jeugd bederven.⁵⁵ De ontvangst van *Massenpsychologie des Faschismus* was behoorlijk vijandig. In een bijtende beschouwing, die werd gepubliceerd in het Deens communistisch dagblad, werd Reichs boek contrarevolutionair genoemd. Het gevolg was dat hij uit de Deense Communistische Partij werd gezet.⁵⁶ Zijn visum werd niet verlengd.

Na een kort verblijf in Zweden, dat hem niet beviel, verhuisde Reich naar Noorwegen, waar hij tot 1939 woonde. Hier ontwikkelde hij een nieuw soort therapie, waarbij hij patiënten vroeg om zich te ontkleden. Ze moesten op hun rug gaan liggen met de benen in de lucht en diep ademen. Reich gaf de patiënten vervolgens een massage in een poging om hen te laten ontspannen en ontvankelijk te maken voor een volledig orgasme. De methode werd ‘orgasmotherapie’ genoemd, een benaming die hij later veranderde in ‘karakteranalytische vegetotherapie’.⁵⁷ Reich geloofde dat dit soort therapieën een emanciperend doel hadden: ze zouden zowel het individu als de samenleving bevrijden. ‘Het was een therapie die de wereld zou veranderen – enkel en alleen door het zelf te veranderen’, zoals Rieff het verwoordde in *The Triumph of the Therapeutic*. ‘Deze socialistische motieven

bij Reich komen voort uit een merkwaardig messiaans geloof in therapie. Ze vormen een soort heilsleer.⁵⁸ Later zouden veel patiënten, inclusief de zoon van Reich, klagen dat de therapie hun ernstige schade had toegebracht.

Reich was nu uit Duitsland, Denemarken en Zweden verdreven, evenals uit de Communistische Partij en de International Psychoanalytic Association. Gedesillusioneerd trok hij zich terug uit het publieke leven en stortte zich op wetenschappelijke experimenten. Hij wilde ‘vegetatieve vormen van energie’ observeren, zoals hij het noemde. Zijn experimenten waren onconventioneel. Zo mengde hij verschillende voedselproducten in een pot en bestudeerde die vervolgens onder zijn microscoop.⁵⁹ Ondanks zijn excentrieke methoden, of misschien juist daardoor, waren zijn proefnemingen succesvol. Althans, dat vond hij zelf. In 1939 beweerde hij een van de grootste wetenschappelijke ontdekkingen tot dan toe te hebben gedaan. Hij had een vorm van straling waargenomen, een soort kosmische energie, die hij orgonenergie noemde. Hij meende dat deze energie een medicinale werking had die sterk genoeg was om elke ziekte, waaronder ook kanker, te bestrijden.

In 1938, toen het fascisme Noorwegen bereikte, volgde er een korte onderbreking in zijn wetenschappelijk werk. Reich vluchtte naar de Verenigde Staten. Hij vestigde zich in een woning in Forest Hills in Queens, New York, waar hij zijn experimenten hervatte. Nadat hij had ontdekt dat de orgonenergie verbonden was met lucht, begon hij voorwerpen te maken die deze energie konden vasthouden en versterken. Het resultaat was de orgonaccumulator – een houten kist bekleed met metaal, groot genoeg om erin te stappen. Reich was ervan overtuigd dat het apparaat de orgastische potentie van mensen kon verhogen. In 1942 kocht hij een landgoed in Maine, dat hij Orgonon noemde. In de volgende zes jaar zette hij daar zijn experimenten in alle rust voort.